



**OPPSIKTSVEKKENDE
FUNN OM DEMONVEGGEN
I SAUHERAD KIRKE**

Helsing juni 2021

Demonveggen i Sauherad kyrkje

MIDDELALDERKUNST FRA 1940



Elisabeth Andersen (t.v.) og Susanne Kaun er forskerne som slår fast at demonveggen i Sauherad kirke er malt av Gerhard Gotaas i 1940.

Sauherad kirke er blant annet kjent for sin demonvegg. Ofte er det det første turister spør etter: Hvor er alle djevlene? Det har vært mye usikkerhet og mange spørsmål knyttet til veggen. Når ble den malt, og av hvem og hvorfor? Nå har de to første fått sine svar, men spørsmålet om hvorfor er bare blitt enda større!

Tekst og foto: Ivar Solbu

Undertegnede har gjennom mange år vist utallige grupper rundt i Sauherad kirke. En av de tingene det særlig har blitt fokusert på er demon-maleriene på korets vestvegg. På nytt og på nytt har jeg fortalt om presten Jens Christensen Slagelse (prest i Sauherad og Nes fra 1621 til 1641) som ble kalt «Sterke-Jens» fordi han skal ha vært sterkere i «hånda enn i ånda». Noen har ment at demonveggen stammer fra denne frodige prestens tid i Sauherad. Han skal ha vært god til å «male» djevler i sin forkynnelse. Andre har

plassert veggen hos Paul Olausen Posth (prest i Sauherad og Nes fra 1648 til 1681), en annen av Sauherads frodige prester. Han var gift fire ganger og hadde 21 barn. I hans tid (1658) brant prestegården, en brann som også påvirket kirkebygget. Med andre ord opplevde han at både bolig og arbeidssted ble lagt i grus. Kan den ganske uforståelige veggen i Sauherad kirke ha vært hans form for terapi? Kan han ha malt ut av seg alle vonde og vanskelige tanker og følelser.

Mange tanker har jeg brukt på å undres over hva denne veggen skal formidle, hva representerer alle disse figurene fra en eller annen ånde verden? Er det tilfeldig at de er malt slik at bare presten ser dem, eventuelt en nattverd gjest eller to som hever blikket etter å ha mottatt brødet og vinen? Kan det være en påminning, først og fremst til presten, om at selv inne i kirkens kor så er de onde makter til stede? Eller kanskje tvert imot: når de er festet til veggen i kirka så vet vi hvor vi har dem? Er det en måte å ufarliggjøre disse kreftene? Hvem var det egentlig som ga oppdraget til en kunstmaler, og hvem kjente til planene? Var planen godkjent av kirkelige autoriteter?

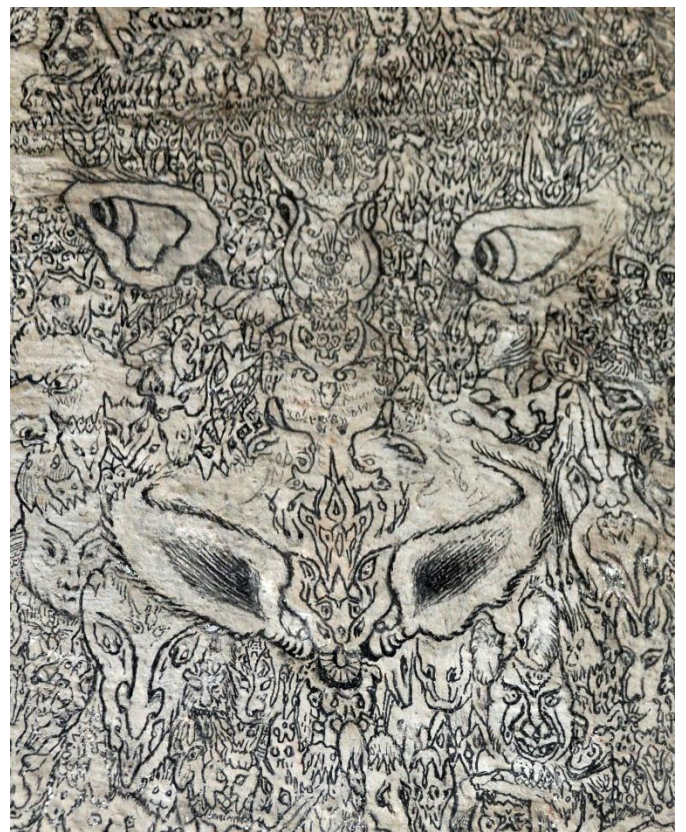
I ettertid er jeg glad jeg har stilt flere spørsmål enn jeg har gitt klare svar: når ble veggen malt, av hvem, men viktigst av alt: hvorfor er alle disse figurene festet til veggen. Alt fra klare og tydelige menneskeportrett til fantasifigurer der elementer fra dyr og mennesker er smeltet sammen. Noen skal ha talt 2800 figurer. De må ha hatt god tid og godt lys!

Nå må hele historien fortelles på nytt! Veggen er ikke malt på 1600-tallet! Som det heter: nyere forskning har vist at veggen ble malt i 1940 av konservator Gerhard Gotaas. Og forskerne er Elisabeth Andersen og Susanne Kaun fra Institutt for kulturminneforskning.



Bakgrunn

I 1935 fikk kunstmaler og konservator Gerhard Gotaas i oppdrag av riksantikvar Harry Fett å avdekke og konservere de gamle maleriene i koret i Nes kyrkje. Med seg i det arbeidet hadde han sin sønn Per. De arbeidet i Nes kyrkje, med noen avbrekk, i nærmere 5 år.



Men når det var gammel maling i Nes, var det ikke da grunne til å tro at det også var dekor fra middelalderen i Sauherad kirke? Det ble naturlig nok



gjort undersøkelser. Ved opp-
pussingen av kirkene på slutten av
1800-tallet ble alt i kirkene malt over,
kirkene framsto helt hvite. I 1709
hadde Lauritz Pettersen fra Skien
malt på murveggene i begge kirkene.
Men i koret i Nes hadde man altså
funnet mye eldre bilder på veggene,
kanskje fra helt tilbake til 1250.
Kunne det være noe tilsvarende i
Sauherad kirke?

Gerhard Gotaas ble satt på oppgaven,
også her med sønnen Per som
medhjelper. På korveggen i Sauherad
fant han Skien-kunstneren Lauritz
Pettersens maling: bilder av Jesus og

hans disipler. Alle i neste full
legemsstørrelse. I tillegg var det malt
bibelord som handlet om å følge
Jesus og være hans disippel. På
nordveggen fant han et omriss av en
minnetavle for presten Jens
Christensen Slagelse. Også på
vestveggen var det disipler, men
Gotaas fant noe i et lag under: et
virvar av figurer som i ettertid har fått
navnet Demonveggen. Dette var
ganske sensasjonelt! 2800
djevlefigurer festet på veggen i et
vigslet kirkerom. De fleste bitte små,
men noen litt større. Alt i en nøye
planlagt komposisjon. Noen ansikt
viser seg å være øyet i et litt større

ansikt. Bildene går utenpå og inni hverandre. Kan det være skjærsilden som er beskrevet?

Riksantikvar Harry Fett utga boka *En Bygdekirke*. Der skriver han: *«De i vår kirkekunst helt enestående demonframstillinger i koret hører med hele sin åndsretning middelalderen til, men er utformet omkring år 1600. De legemstore apostelstatuene i koret gjør sammen med demonfremstillingene dette rum til et hovedverk i vår etterreformatoriske kirkelige folkekunst»*. (Harry Fett: *EN BYGDEKIRKE*. Kunst og kulturserien fra Gyldendal norsk forlag. 1941)



Nyere forskning

Forskerne Susanne Kaun og Elisabeth Andersen slår fast: Gerhard Gotaas fant ikke demonveggen, han skapte den! Jeg møtte dem i Sauherad kirke

en ettermiddag i mai. De forteller at det har versert rykter blant eldre kollegaer hos riksantikvaren og i NIKU: det er noe som ikke stemmer med demonveggen i Sauherad kirke. Da de for mer enn 10 år siden fikk i oppgave å kartlegge all middelaldermaling på mur i norske kirker, ble de oppfordret til å se nøye på veggen i Sauherad. Det var knyttet mye usikkerhet til denne dekorasjonen.

-Det handler om å ha sett mye kalkmaleri tidligere, og dermed vite hva man skal se etter, forteller Susanne Kaun. -Erfaring er viktig i dette arbeidet. Hva kan strukturer og farger fortelle oss? Er dette originalt eller er det malt opp? Vi har studert bildene nøye, sett på de små detaljene med godt lys og med stilas, slik at vi kan komme helt inn på bildene. I tillegg har vi lest all korrespondanse og annet arkivmateriale vi har funnet i riksantikvarens arkiv. Og det er ganske mange brev som ble sendt mellom Gerhard Gotaas og riksantikvaren, men også brev fra sokneprest i Sauherad Niels Steen.

-Vi klarte ikke å skille mellom originalt og oppmalt, alt var malt på samme tid, sier Elisabeth Andersen. - Vi har brukt forskjellige teknikker, blant annet ulike lys-typer. Og vår klare konklusjon er at alt er malt samtidig.



I Gerhard Gotaas sine brev skriver han at han fant riss i kalkstrukturen, men disse var så svake og dårlige at han måtte tegne dem opp med én gang, ellers ville de gå tapt for all evighet. Det spesielle er at det er bare han som ser rissene. – Vi finner ingen riss i murpussen, og det som er risset i murpuss blir ikke borte. Han kan nok ha sett noen fargespor etter tidligere maling, men vi tenker at han nok har sett mye mer enn det som virkelig er der.

«Jeg må bare følge rissene jeg finner», skriver Gerhard Gotaas, «alt ligger der. Jeg finner fargerester og ser sammenhenger». – Men der lå ingen ting. Vi finner ingen riss, det er ingen ting i overflata. Samtidig er det vel verd å bemerke at mye av djevleveggen er så smått og detaljert at det ville være teknisk umulig å risse dette opp før det ble malt.

-Vi kan og vil ikke spekulere i hvilke motiv Gerhard Gotaas kan ha hatt når

han later som om den veggen han selv malte var noe han fant under kalklagene på kirkeveggen. Vi finner ikke noe opplagt motiv. Kanskje kan det ha vært mistanker allerede da det skjedde. Men dette ble i så tilfelle dysset ned. Gotaas var en snill og høflig mann som det var lett å like. Han hadde hele tiden full støtte fra riksantikvar Harry Fett, som selv besøkte Sauherad kirke flere ganger. Boka til Harry Fett: En bygdekirke, kom jo ut nesten før malinga til Gotaas var tørr. Her beskrives med mye begeistring det som avdekkes i Sauherad kirke, sier forskerne.



Men andre kan jo spekulere, for eksempel undertegnede. Er det ønske om oppmerksomhet, er det kunstneren og mystikeren Gerhard Gotaas som lar fantasien ta overhånd, har det noe med psykiatri å gjøre. Tror han virkelig selv på at han ser det han sier han ser? Her er det stort spillerom for fantasi og spekulasjon!

-Med et trenet øye er det lett å se at det er to hender som har malt, én med erfaring og én uerfaren. Det passer jo

bra med far og sønn Gotaas, sier
Susanne Kaun.

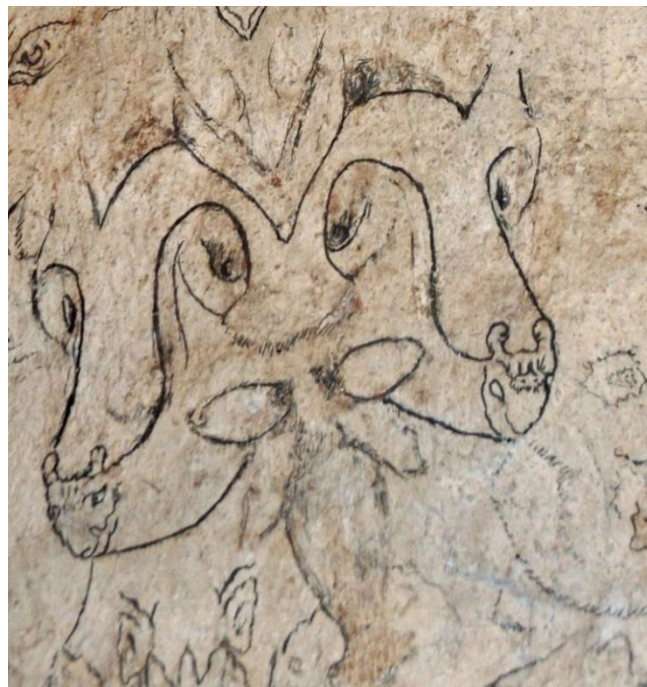
-Utgangspunktet for vårt arbeid er å finne sannheten om veggen. I prosessen har vi tenkt mange ganger: dette kan ikke være sant! Det er vanskelig å tro det vi fant. Lenge tenkte vi at han kanskje hadde funnet noe, som han så utvidet. Men konklusjonen vår er at han selv har malt alt. Vi er helt sikre, hadde vi ikke vært det ville vi aldri ha gått ut med dette. Samtidig er det jo slik at det aldri er to streker under svaret når det gjelder forskning. Nye metoder og nytt utstyr kan endre tidligere konklusjoner, sier Elisabeth Andersen.

-Dette er jo en fantastisk vegg, og det vi nå går ut med et nytt lag på den lange historia om demonveggen i Sauherad kirke. Et mysterium har fått et nytt lag på toppen. Og spørsmålet som alltid har vært der: Hvorfor er denne veggen malt i et kirkerom? er ikke mindre aktuelt i dag, sier forskerne

Gerhard Gotaas

Konservator **Gerhard Gotaas** (1879 – 1963) var fra Trondenes ved Harstad. Han hadde studert kunst, og var en habil maler. Han begynte hos riksantikvaren for å restaurere gamle bilder. Det var på den tid ikke noe formell utdanning for konservatorer. Han var selvlært og han plukket opp ting fra kollegaer. Hans første

selvstendige prosjekt var arbeidet i Nes kyrkje. Før han startet der var han på et kurs i Stockholm. Sønn Per Gotaas (f. 1917) var sin fars medhjelper.



Det var vanskelig å skaffe penger til disse oppgavene, så mens Gotaas i perioden 1935-1940 jobbet i Nes kyrkje, var han også periodevis i andre kirke rundt om i landet. Han var også tilbake til Nes kyrkje etter andre verdenskrig. I både Sauherad og Nes jobbet han både på mur og på treverk. Han fjerna blant annet overmalinga på begge altertavlene, slik at bildene fra 1660-årene kom fram i lyset. I vår tid ville det ha vært forskjellige folk på mur og tre.

Som vi skjønner var det et stort arbeid far og sønn Gotaas var satt til å gjennomføre. Flere lag med murpuss skulle fjernes, med hammer og meisel.



Mens Gerhard og Per Gotaas jobbet i Sauherad kyrkje hadde de det meste av tida kost og losji i prestegården hos Jeanett og Niels Steen. Etter hvert ble nok Niels Steen noe utålmodig: «det tar ingen ende» skriver han til riksantikvaren.

NB!

Det er kanskje en liten tilsnikelse i overskrifta å betegne maling, angivelig fra 1600 tallet, som middelalderkunst. Middelalderen regnes vel vanligvis fra år 500 til utpå 1500-tallet. Men man har jo tenkt at her er det røtter tilbake til middelalderen. Men om det ikke er helt korrekt så fungerer det ganske bra som overskrift!

Mer informasjon om demonveggen i Sauherad kirke:

Artikkel:

Kaun, Susanne og Andersen, Elisabeth (2021): "Faenskapets skaperglede. "Demonveggen", et kalkmaleri i Sauherad kirke" i Kunst og Kultur, nr. 3/021 (<https://www.idunn.no/kk>)

Det vil også bli laget en dokumentarfilm om veggen. Vi får komme tilbake med informasjon om hvor man kan se den filmen.



Demonveggen, slik presten ser den når ho står ved alteret og ser utover kyrkjelyden.



Alteret i Sauherad kirke

Susanne Kaun: konservator og forsker. Spesialområde: maling på mur, tilstandsbeskrivelse og restaurering.

Susanne Kaun er konservator for veggmaleri og arkitekturoverflater. Hennes arbeidsområder er farge- og bygningsarkeologiske undersøkelser, samt konservering og restaurering av veggmalerier og veggfast dekor. Hun er rådgiver for problemstillinger knyttet til murpuss og overflatebehandling/maling. I tillegg har hun spesialisert seg innen anvendelse av håndholdt XRF-analyse og digital dokumentasjon.

Kaun har tidligere jobbet som selvstendig næringsdrivende innen konservering og restaurering av veggmalerier i Tyskland, Østerrike og Norge.

Kaun tok fagbrev som maler i Tyskland (1994) før hun tok eksamen som konservator i 2003 ved Fachhochschule Potsdam (Tyskland) i fagretningen veggmaleri og flerfargete arkitekturoverflater.

Elisabeth Andersen: kunsthistoriker og forsker. Spesialområde: kirkeinteriør og inventar. Elisabeth Andersen har jobbet som kunsthistoriker hos NIKU siden 2007.

Elisabeth arbeider med prosjekter knyttet til kirkebygg og kirkekunst. Hun har de siste årene forsket på middelalderske madonnaskap fra ca. 1150 til ca. 1350, etter-reformatoriske kalkmalerier i norske kirker og dåpsengler. For tiden er hun også i gang med et prosjekt om norske gravkapeller.

Elisabeth er Cand. philol fra Universitet i Oslo.

Begge forskerne er ansatt i **NIKU** – Norsk institutt for kulturminneforskning. De jobber med et prosjekt der de skal dokumentere og beskrive alle kalkmalerier fra middelalderen i norske kirker.

<https://www.niku.no/prosjekter/norske-kalkmalerier/>
Norske kalkmalerier fra middelalderen til 1850.

Norsk institutt for kulturminneforskning

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø for norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet fokuserer på kulturminner og kulturmiljøer som et aktivum for samfunnet, og driver kulturminnerelatert forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som:

- Arkeologiske undersøkelser
- Bygningshistorie, -bevaring og -tilpasning
- Konservering
- Kulturminner og klimaforandring
- By og byutvikling
- Kulturlandskaper og kulturmiljøer
- Nordområde og urfolk
- Utvikling av teknologibaserte metoder
- Kulturminneforvaltning og virkemidler

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

Vi har et tett samarbeid med beslektende kunnskapsmiljøer

NIKU har som visjon å være et ledende uavhengig kunnskapsmiljø for bevaring, verdiskaping og opplevelser i tilknytning til kulturminner.

Dette kunnskapsmiljøet består, foruten av egne fagpersoner på en rekke forskjellige kulturhistoriske felt, av et tett samarbeid med beslektede kunnskapsmiljøer både nasjonalt og internasjonalt.

